

є невід'ємним компонентом певної сфери суспільної діяльності й включає всі типи і види документів відповідно до багатогранності галузевих документно-інформаційних потреб споживачів. Сегменти галузевого репертуару створюються відповідними видавничими осередками і концентруються в соціальних інститутах, що накопичують, розповсюджують і використовують документи з різних галузей. Збереження цілісності репертуару досягається універсальною реєстрацією документів засобами національної бібліографії та їх реферуванням.

Бібліометричний і змістовий аналіз формування репертуару вітчизняних книг з проблем культури та мистецтва засвідчує, що випуск галузевої книги має хвилеподібний характер. На початку 2000-х років спостерігається значне зростання кількості видань порівняно з 1990-ми роками. За проаналізований період загальна кількість видань збільшилася майже втричі. Помітний стрибок до зростання кількості видань у 1998 р. пов'язаний, мабуть, з тим, що з 1996 – 1997 рр. пожвавився випуск літератури завдяки виходу українського книговидання з кризового стану. У 2000 – 2001 рр. триває поступове зростання кількості видань з питань культури і мистецтва: на 8,3% проти 1997 р. На наш погляд, це викликано динамікою розвитку нашого суспільства й суспільних потреб населення.

Отже, вивчення репертуару книг з питань культури й мистецтва дає можливість окреслити перспективи пріоритетних напрямів видавничої політики в даній галузі. Порівнюючи кількісні та якісні показники динаміки ГДП, можна отримати об'єктивну картину стану і розвитку мистецтва, його напрямів. Вивчення галузевого репертуару може стати документознавчою та статистичною базою для вирішення наукознавчих завдань, планування розвитку культурологічних і мистецтвознавчих досліджень.

УДК 002:351/354

О. М. Левчук

АДМІНІСТРАТИВНИЙ РЕСУРС НА РИНКУ КНИГИ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ВИДАВНИЧИХ ІНСТИТУЦІЙ (20-ті роки ХХ ст.)

Конкуренція на інформаційних ринках протягом останнього століття виявлялася по-особливому жорстко. Адже комерція наблизилась упритул до культурних потреб людей. Виявилось, що людська особистість є неабияк вигідним об'єктом для інвестицій – як поточних, так і перспективних. Першими в ХХ ст. це усвідомили в мережних організаціях типу видавничих акціонерних товариств і кооперативів.

Наскільки тісно окремий комерційний розрахунок здатен корелюватися із загальним культурним поступом свідчить низка гуманітарних проектів з непевним рівнем початкової прибутковості, що їх здійснили в 20-х роках минулого століття кооперативно-громадські видавничі організації Наддніпрянської України [2, 3]. Це – первинні корпуси виданих по-українськи зібрань класиків вітчизняної та зарубіжної літератури, історії (наскільки дозволяв ідеологічний тиск), дитячі книжки, музичні й драматичні твори, а головне – масові тиражі підручників для лікнепу, середньої школи та професійної освіти.

Підручник офіційно призначили бути провідником інтелектуальної й технологічної культури в українську сільську громаду, яку передбачалося трансформувати під потреби індустріалізації в СРСР. Та навчальна книга за непу в Україні не просто виконала освітню роль – вона зробилася основним засобом первинного нагромадження капіталу для національних видавництва на етапі їх організаційного становлення. Але здійснюваний у режимі цензурного адміністрування та “ручного” керування економічними процесами контроль за конкурентним книгообігом суттєво стримував, а часом і деформував новостановлюваний в підрадянській Україні книжковий ринок [4].

Отже, на початку 20-х років ХХ ст. переважна більшість видавничих інституцій УРСР, що працювали на засадах самооплатності, головну ставку в своїй діяльності мусили робити на підручник як різновид літератури з найвищою ліквідністю. Найефективнішою з-поміж них є Всеукраїнське книготорговельне та книговидавниче товариство “Книгоспілка” (КНС), бо в його розпорядженні був доти не окультурений сільський ринок і засіб доставки на нього культурної продукції – мережа кооперативних осередків (крамниць, читалень, споживспілок). Оскільки кооперативні інституції вже являли собою систему усталену, фінансово самодостатню й розгалужену на всі українські етнічні території, вони охоплювали своєю активністю й більшу частину населення Великої України. Цим коопвидави позитивно відрізнялися від більшості формально-адміністративних установ, що їх новітня влада намагалася заснувати для видання і поширення літератури (УкрЦЕНТРАГ, “Село-книга” – див. [5]).

Закрита для впливів ззовні **механічна** структура організацій радянського друку на зразок Держвидаву не мала потреби враховувати стан колоритного довкілля. Державне видавництво вольовим адмінзусиллям рекрутувало з цього довкілля найкращі кадрові ресурси, творчі та керівні. Але в цьому проявлялася своєрідна залежність ДВУ від тих, за чий рахунок його апарат підтримував свою здатність керувати. Якщо порівнювати матеріали кадрових служб Книгоспілки й ДВУ, то простежується постійний “кругообіг співробітників”: від низового персоналу до автури й керівників найвищої ланки (І. Кречотень, С. Пилипенко, М. Чаусовський, О. Совз,

Ол. Дорошкевич тощо). Правда, кадровий потенціал Книгоспілки як **органічної** (неієрархічної, відкритої для взаємовпливів) організаційної структури був мобільніший і менш обтяжливий для її бюджету: постійних співробітників у посадовому розписі КНС не більше ніж 70 осіб з керівництвом включно [18].

Цікаво, що менеджери коопвидаву не розглядали своїх некерівних співробітників як “кадрову власність” – ті могли співпрацювати паралельно в трьох – чотирьох структурах різного ступеня організованості, підпорядкування та форми власності. Вільно пропонуючи свої послуги на одному ринку, “спільні” спеціалісти мимоволі ставали носіями цінної міжгрупової інформації, яка спонукала їхніх наймачів координувати свою діяльність не тільки з суміжниками, а й з конкурентами.

Фінансові справи Книгоспілки на початку 20-х років були набагато скромнішими за її кадровий потенціал, бо їхній стан повсякчас загрожував банкрутством. Хронічно нестабільна економіка СРСР дошкуляла інфляцією, та й вельми реально стояла загроза нового голоду. Втім, приблизно 800 000 пр. загального накладу літератури Книгоспілка видала вже в продукції 1923-го, початкового року своєї діяльності, вона спромоглася постачати свої друки по всіх українських теренах (у т.ч. на Кубань та Далекий Схід) і навіть за кордон.

Винятково за рахунок зернового бартера “на почин” від головної організації українських кооператорів Вукопспілки та членськими внесками пайовиків таке широке охоплення ринків навчальною книгою забезпечити було неможливо. Потрібен вільний доступ до головного ресурсу книжкової справи – паперу. Але папір був тоді об’єктом критичного імпорту й розподілявся тільки між державними видавничими об’єднаннями на кшталт ДВУ, що ідейно контролювалися з Москви. Важкозбагненна за “нормальних” господарських відносин, логіка ситуації при непі в СРСР всіляко підштовхувала Книгоспілку до зрощення найбільш прибуткових асортиментів з Держвидавом, і це сталося на першому ж році її існування.

Найбільш вартісною інвестицією з боку Книгоспілки (точніше її Київської філії) були постійно зміцнювані ділові зв’язки з авторами, що їх тоді залишилося в УРСР обмаль, та кваліфікований колектив не менш цінних редакційно-технічних працівників на чолі з Сергієм Титаренком (Паляничкою). З боку ДВУ було представлено комплекс адміністративних повноважень та право на отримання паперу з держрезервів. До того ж улітку 1923 р. Держвидав, з ласки вищої влади, здійснив остаточну монополізацію видання навчальної книги в Україні [21]. Відтоді ДВУ і тільки ДВУ давало “добро” на її видрук та користувалося перевагами в друці літератури з “трифом” незалежно від того, де й ким би ця література не була підготовлена. Такі стосунки щобільше нага-

дують не міжвидавничу кооперацію, а феодалний оброк. Прикметно, що й попередня цензура, також поставлена за обов'язок Держвидавові, носила попервах не стільки ідеологічний, скільки виразно комерційний характер.

Для Книгоспілки та подібних їй неформальних книговидавців це означало, що відтепер ці видавництва повинні випускати навчальну літературу як **примусово спільний** проект з ДВУ, якщо вони сподіваються видавати підручники всерйоз і довго. Приміром, за правами, наданими ДВУ центральною владою, на 75% тиражу вподобаних Держвидавком підручників, підготовлених Київською філією КНС, Книгоспілка не мала права ставити свою видавничу марку. Допускалася лише позначка дрібним шрифтом на зворотному боці титульних аркушів: “Видання надруковане (!) Всеукраїнським книготорговельним та книговидавничим товариством “Книгоспілка” [5, с. 77]. Натомість лицьовий бік титулів у вихідних даних повсюдно прикрашала позначка “ДВУ”.

Квазіспільне видання підручників було предметом безупинних суперечок, обопільних претензій та осяжного листування між провідним українським коопвидавком і адміністративно-розпорядчою структурою радянського друку. Відкриває його початковий договір на спільне видання книг ДВУ та Книг³⁰ оспілкою від 12.07.1923 р. [17]. Такий договір укладався терміном на один рік, але міг бути продовжений після його закінчення автоматично ще на два роки, якщо жодна зі сторін не заявить про своє бажання ліквідувати договір або змінити його умови. Проте на практиці упродовж 1923–1926 рр. договірні положення коригувалися частіше, приблизно двічі на рік, причому переважно не на користь Книгоспілки.

Так, уже через вісім місяців ДВУ пом'ящило собі фінансові зобов'язання перед Книгоспілкою, поставивши схему платежів у залежність від накладу: чим вищим був наклад, тим менше ДВУ сплачувало перший внесок при підписанні договору. Це призвело до його хронічної заборгованості перед Книгоспілкою, тим більше що свої борги ДВУ воліло віддавати... векселями самої Книгоспілки, якими остання мусила розплачуватись за папір, бо і своїх зобов'язань щодо паперу ДВУ не виконувало в строк.

Зрозуміло, Книгоспілка терпіла визиск Держвидаву лише тому, що підручники навіть у мізерній кількості (25% загального тиражу) давали прибуток, який не міг бути отриманий від жодного іншого різновиду книгопродукції. Підручник так само був капіталоутворювальним при непі, як і за книжкового буму 1917–1921 років. Підручна книга страхувала рентабельно непевні видання строкатого асортименту, який кооператори виводили на неструктурований ринок, ризикуючи не повернути вкладених коштів.

По суті, уже тоді Книгоспілка демонструвала всі ознаки організаційної мережі, де головний ресурс – вчасний обмін службовою інформацією між

ПОЛІГРАФІЯ І ВИДАВНИЧА СПРАВА 42'2005

членами коопспілки, а не єдиновласний контроль над ними, що його практикувало ДВУ. Книгоспілка не намагалася (та й не могла) тримати під своїм контролем абсолютно всі ресурси, потрібні їй для виробництва та поширення літератури. Стосунки Книгоспілки та її пайовиків-суміжників (підприємств і організацій з різних ланок виробничо-видавничого циклу) будувалися на засадах взаємної вигоди. Приміром, у Книгоспілці одразу почали сприяти найбільш незахищеним у мережі та наближеним до читача низовим книгорозповсюджувачам, даючи їм практичні семінари та некороткі доступні кредити (без- або маловідсоткові) [9].

Натомість адміністративно-бюджетні держвидави типу ДВУ чи “робітничого” видавництва “Пролетарий” намагалися (бо отримали таке право від ієрархічно вищої інституції) контролювати не тільки всі свої, але й усі чужі ресурси – зокрема, вихідні продукти організацій, які залежали від дозвільної системи Держвидаву.

Власне, будь-яку адміністративну структуру найменше обходить стан середовища, в якому вона діє. Щоб утримати контроль над середовищем, їй належить охопити своїм впливом якомога більше низових структур. У насильно підпорядкованих структурах нею практикується нерівність доступу до прийняття рішень. Це створює систему чіткої вертикальної підпорядкованості в розподілі впливу й встановлює жорсткі інформаційні зобов'язання для всіх нижчих структур по відношенню до вищих. Інформація, необхідна для прийняття керівних рішень, рухається в такій системі від ланки до ланки по всьому ланцюгу адмінвлади, бо вона не може скоротити свого шляху, обминувши хоча б одного функціонера-начальника. Втім, силоміць та ієрархічно зібрана інформація встигає застаріти поки дійде до “верхів”, тому рішення, прийняте на її підставі, неминуче спізниться, поки пройде всі інстанції “донизу” [7, с. 85–90].

На відміну від адміністративних узурпаторів, які тримають зв'язок із середовищем за допомогою неринкових (насильницьких) впливів, органічні мережні організації – як от кооперативні спілки і об'єднання за непу – усвідомлюють свою незалежність і добровільно хочуть ділитися інформацією, щоб підтримати своє існування на ринку, де правила диктує адміністратор. У кооперативних (горизонтальних) мережах інформація для прийняття рішень циркулює тільки добровільно, а тому – безпосередньо. Всі у такій мережі єднаються багатьма зв'язками не тільки з середовищем, а й один з одним (в адмінсистемі – лише через безпосереднього начальника, по інстанціях). За мережних стосунків, як у коопспілках, можна завжди з'ясувати, від якого члена мережі походили ті чи інші відомості. Тобто правдивість даних і слушність комунікації теж стають фактором ринкового обміну (бо це сприяє добровільному виконанню контрактних зобов'язань – спочатку на спільному

внутрішньому ринку, а згодом і на зовнішньому). І головне: мережні структури ні в якій формі не можуть собі дозволити ігнорувати середовище, на котре вони впливають, бо від споживчих запитів і ринкових реакцій цього середовища залежить їхнє існування.

У середині 20-х років Книгоспілка та подібні їй видавництва стали потребувати вже спеціальних інформаційних послуг, а не просто вільного інформаційного обміну між усіма зацікавленими членами мережі – як постійними, так і ситуативними (що тимчасово приєднувалися до коопмережі тільки для задоволення однієї певної потреби). Замість прямого адміністрування Книгоспілкою було застосовано тактику широкого впливу на регіон комерційних інтересів з розрахунком обмінюватися при тому взаємно корисною інформацією між видавцями, споживачами і книготорговцями. З цієї метою Правління Книгоспілки розгорнуло програму курсів для працівників своєї галузі з урахуванням різного рівня їх компетентності. Курси мали тривати за цією ознакою від двох тижнів до 1,5 місяця.

Та Держвидав на українському радянському книгоринку був “призначений” монополістом, тож своїх адміністративно-командних прийомів міняти не збирався, хоча й сам потерпав від цього не менше, ніж примушував терпіти інших (див. [3, с. 239, 283, 362, 376–377 тощо]). Крім узурпації підручникових асортиментів, ДВУ робило постійні спроби зав’язати стосунки з низовими кооперативними організаціями в обхід Книгоспілки, створюючи паралельну книгоспілчанській систему книгопоширення на основі приватних контрагентств (тепер це зветься “ексклюзивний дистрибутор”) і власних філій.

У Книгоспілці добре розуміли, що таким чином ДВУ хоче обмежити видавничу активність свого конкурента і підневільного донора, не даючи йому змоги швидко обертати капітал, вкладений у видання літератури. Так само книгоспілчани усвідомили: “Від того, наскільки... вдасться утримати за собою периферію, буде залежати побудова... стосунків з ДВУ” [19]. Тому, не оборотно прокредитувавши для ДВУ восьме (!) видання “Граматики” О. Курило за 1924 р., Правління Книгоспілки заявило: випускатиме у продаж вже надруковані книжки без огляду на частку Держвидаву, бо КНС перебуває не в тому фінансовому стані, щоб затримувати обіг свого куцоного капіталу. А ДВУ отримає свою частку, коли розрахується з боргами і в порядку торгового договору, тобто на загальних підставах.

Свій ультиматум щодо підручників Книгоспілка, як і годиться, підкріпила дією: за тиждень після того з’явився лист Правління КНС до всіх її філій і представництв з рекомендацією негайно привертати в пайовики низові кооперативні організації першого ступеня. Знімалися всі обмеження щодо кількості членів і статутного фонду кооперативів. Членство їм у Книгоспілці

оформлялося на вигідних для пайовиків умовах (внески на виплат, книжкові кредити тощо) [20]. Підживлюючи найдрібніші кооперативи, Книгоспілка розпочала наступ на ДВУ там, де їй було це робити зручніше, – на *сільській і містечковій* периферії. Тепер навіть примусово-директивне зниження номіналів на підручники по всьому СРСР не спинило цей поступ Книгоспілки в українській провінції. Від адміністративного демпінгу постраждали передовсім ті формально-адміністративні організації, в яких у системі поширення було задіяно багато посередників. На цьому терені Книгоспілка однозначно випередила ДВУ, яке обтяжували приватні контрагенти і численні паралельні філії.

Адже стосунки в мережі не можуть диктуватися якоюсь однією стороною на шкоду решті пайовиків. Головне, що відрізняє таку (вже не стільки внутрішню, як динамічну) мережу, – це стосунки добровільності, які спрямовують усіх учасників мережі до рівності позицій, орієнтованої на бажаний для усіх результат. А ще в мережах спочатку пропонують ресурс, і тільки потім вимагають звіту за результати. Небагата, але організаційно активна Книгоспілка пропонувала в мережу “підйомні” кошти й уречевлену вартість – книжки. До такого її кредиту пайовикам, крім усього, додавалася система нагромаджувальних знижок: початково – 5% за торгівлю книгою як неходовим товаром, ще 2% додатково – з суми відпущених на реалізацію книг і т.д. [8, с. 118].

Під ці пільги Книгоспілка переманила на свій кооперативний бік не один десяток установ, які досі орієнтувалися в книготорговельній та видавничій роботі лише на Держвидав. Як ієрархічна організація, ДВУ вимагало від своїх підлеглих виконання численних внутрішніх правил, процедур і рутинних інструкцій. Кожна окрема взаємодія з ДВУ мала відбиток адміністративно регульованих обмежень. Зате сам Держвидав ні в чому себе не обмежував і ніякими взаємними зобов'язаннями не обтяжувався. Тому через два роки такої “співпраці” більшість установ, які мали спільні справи з ДВУ, запрагнула поміняти партнера. Саме тоді розпочалося масове злиття дрібних збанкрутілих “радпартвидавів”. “Молодой рабочий”, “Путь просвещения”, “Гарт”, “Плуг”, “Космос”(Берлін) та “Червоний шлях” воліли позбавитися конкуренції зовнішньої (з ДВУ) не менше, ніж уникнути внутрішнього паралелізму видавничих програм і, відповідно, комерційного безладу у своїх внутрішніх стосунках [6, с. 26]. Їхні редакційно-видавничі й книгопоширювальні структури об'єдналися в одне більш-менш потужне видавництво “Червоний шлях”, а низові периферійні пункти цих видавництв (у кого такі були) залишилися “без господаря”. І от ці кинуті напризволяще периферійники заспішили приєднатися до Книгоспілки на паях. Конкурента дуже зручно перетворити на співника, коли робиш з ним одну прибуткову справу, яка за конкурентних стосунків є куди менш прибутковою. Тому, незважаючи на вкрай важку фінансову обстановку

(українське Правобережжя вразив неврожай), обіги Книгоспілки в 1924/25 операційному році зросли на 30%. Це відбулося за рахунок добровільного й динамічного (ситуативного) розширення мережі пайовиків КНС. Причому готівкова частка цього обігу була тоді дуже скромною – переважали взаємозалік, комісійний продаж і бартер.

Щоб підтримати свою присутність на книгоринку за несприятливої купівельної здатності його споживачів, Книгоспілка вдалася до нетипової форми керування мережею. Власне, філії Книгоспілки на місцях розглядалися її правлінням як тимчасове явище, “необхідне та законне лише до того часу, поки та чи інша райспілка не зміцнить господарчо та організаційно свого апарату остільки, щоб йому можна було передати функції апарату Книгоспілки” [4]. У Правлінні усвідомлювали, що здійснювати суцільний контроль і адміністративний нагляд за всіма периферійними закладами окремо – значить підірвати свою фінансову базу: “Існування цих філій роздрібноє власний капітал, затримує його обороти й викликає всі зв’язані з цим негативні явища, а також труднощі керування” [4, 6]. Щоб не розпорошувати коштів, слід поступитися деякою частиною керівних повноважень на користь нижчих ланок у мережі й залишитися при цьому в статусі координатора спільних проектів і продажів.

Та тривало застосовувати цей досвід у державі, яка все більше підпадала під жорсткий адміністративний і політичний контроль, було навряд чи можливо. Розподіл книжкових фондів у СРСР практикувався головню між офіційними установами і в порядку розверстки (примусово) або – у кращому разі – механічним поділом. Це відбувалося передовсім на догоду всевладним партійно-господарським керівникам на місцях, які самі були не проти того, щоб узяти сімейно-родинну участь в книжковій комерції [3, с. 362].

Несистематична робота залежно від настроїв та інтересів керівних осіб спричиняла дефіцит книжок в одному районі й утворювала книжкові поклади в іншому [1, с. 50]. Спроби керувати видавничою галуззю за чиновницькими поняттями, крім затоварювання й паралелізму, спричинили гострий дефіцит паперових ресурсів: не поверталися кошти, вкладені в нікому не потрібні наклади, що осіли на складах, і книгарі знову й знову потерпали від фінансової нестабільності. Брати кошти на нові видавничі програми було нізвідки, бо більшість “осілих” видань не мала шансу на зустріч з покупцем: вони були видані на потребу моменту, сезонно, нашвидкуруч чи ж до політичних кампаній.

Тому Книгоспілці, яка не прагнула стати універсальним видавництвом, довелося з 1927 р. обмежити свою активність певними темами й видами друків: а) кооперація; б) сільськогосподарська література; в) підручники і педагогічна література; г) красне письменство; д) дитяча література. Натомість розпочалося регулярне вивчення книжкової кон’юнктури, вимог споживача

книги, потреб у тій чи іншій літературі та способів найкращого просунення книжки до найширшого читацького загалу. Оскільки Книгоспілка задавала в цьому тон, то не випадково намітилася тенденція до перетворення КНС-видавництва на КНС-систему книгопоширення. Її зафіксувала резолюція ЦК КП(б)У про поширення української книги, де кінцевий пріоритет у книгорозповсюдженні надавався кооператорам, а конкретно – Книгоспілці: “...На найближчий час повинно залишитись два апарати книгорозповсюдження – ДВУ (виключно по округових містах) та кооперація (так на селі, як і в містах), але з тим, що в міру зміцнення кооперативної книготоргівлі ДВУ згортає свій округовий роздрібний апарат” [22].

Невдовзі нова генеральна угода Книгоспілки з ДВУ передбачила ліквідацію паралельної контрагентури ДВУ та перехід всієї роздрібною торгівлі книгою в кооперативну мережу Книгоспілки. Інтереси Держвидаву там були застережені на 50 обов’язкових відсотків асортименту ДВУ, який Книгоспілка була зобов’язана поширювати на селі [10, с. 707]. Підігнала КНС під себе і ринок підручників: розподіл їх скрізь на селі теж переходив до рук кооператорів “на комісових підставах”. Останнім bastіоном Держвидаву було розподілення друку тиражів навчальної книги на паях 50 x 50 (уже не 75 x 25, як донедавна) [15]. В іншому Книгоспілка перехопила ініціативу повністю: могла впливати на тиражі, асортимент і тематику видань ДВУ, які винятково й розповсюджувала, на форми зносин ДВУ з низовою і навіть середньою ланкою кооперативних організацій [16].

ДВУ намагалося опиратись книгоспілчанській організаційній навалі, чинячи перепони анексуванню Книгоспілкою своїх низових філій та контрагентств. Під виглядом руху книгонош Держвидав спробував створити нову мережу розповсюдження своєї книги з опертям на шкільні кооперативи, але був швидко викритий у цих намаганнях. Передання контрагентств ДВУ в кооперативне підпорядкування відбувалося в атмосфері шаленого спротиву контрагентів-приватників, тобто чиновників на державній службі, які “підробляли” в ДВУ на представленні його книготорговельних інтересів. До речі, на кожну філію ДВУ іноді припадало по 10 контрагентств ДВУ в районах [13].

Втративши адміністративний пріоритет, ДВУ виявилось безпорадним перед книгоспілчанською “централізацією”. Воно могло хіба що час від часу завдавати Книгоспілці дрібних перешкод, як то надіславши нові книжки в обхід книгоспілчанської системи поширення безпосередньо до решти своїх філій, чим відбило в КНС покупців на цей асортимент літератури [14]. Або ж ДВУ намагалося “здавати” свої філії Книгоспілці разом з боргами по зарплатні тамтешнім співробітникам [12].

Парадокс, але утворення централізованої системи книгопоширення в УРСР відбувалося під управлінням Книгоспілки, мережевої організації, що найбільше потерпіла від адмінресурсу по-радянськи! І воно тривало чимдалі все навальніше, бо відбувалося в душі політичних завдань уряду СРСР щодо жорсткого адміністрування й централізації всіх сфер життя. В середині 1929 р. відповідно до резолюцій I Всеукраїнської книготорговельної наради Книгоспілка зорганізувала перший в Україні центральний кооперативний книжковий колектор [11]. Власний кооперативний спецколектор КНС для постачання книгою бібліотек уже півроку як діяв у Харкові та зарекомендував себе зразковим закладом централізації в книжковій роботі [2]. Так адміністрований коопвидав сам зробився провідним адміністратором, увиразнюючи тенденцію, що радянська конкурентність на українському книгоринку знову й знов підміняється “ручним” керуванням.

Підвищення адміністративного статусу неабияк посприяло комерційній та методичній успішності Книгоспілки, зміцнило її матеріальну базу й фінансове становище (доти хронічно непевне в своїй автономності). Та зміцнюватися організаційно їй надалі завадив “людський фактор”, спокушений... адміністративним ресурсом. З КНС розпочалося масове “перетікання” керівних кадрів, а “адміністративне” сумісництво та самочинство керівних працівників, як і надмірна їх наближеність до радянських апаратних структур (С. Пилипенка, приміром), мали місце й раніше. Означені чинники суттєво ускладнили стан КНС в останні роки її діяльності, призвівши до згортання реальної видавничої роботи, репертуарної обмеженості, кон’юктурності, зменшення кількості назв задля збільшення тиражності видань. Утворилися своєрідні адміністративно-функціональні “ножиці”, коли на догоду розширенню свого формально-ієрархічного впливу Книгоспілка була змушена згортати власне видавничу, свою засадничу функцію, перетворюючись з мережної установи на систему “командного” книгопоширення.

Адміністративна складова в структурі Книгоспілки й дала перший збій, коли розпочалося навальне згортання непу. Власне, до 1928 р. коопвидави і приватники вже зробили “дозволену” їм справу: інформаційне середовище в Україні усталилося і її хліборобський люд став матеріалом, цілком придатним для індустріалізації. Тепер більшовикам уже ніщо не заважало встановлювати контроль і за господарськими відносинами, рекрутувавши створену кооператорами мережеву систему на службу тоталітарному режимові.

Місця в системі зачищували самі її творці, спрямовуючи свої зусилля проти інших таких же творців. Командні висоти для адміністративного й політичного паразитування звільнялися ними у боротьбі проти самих себе – жертв, які ці висоти облаштували. У Книгоспіці цей процес тривав по-більшовицькому блюзнірськи: за рік більшість її керівників повідправляла

ПОЛІГРАФІЯ І ВИДАВНИЧА СПРАВА 42'2005

одне одного до ГУЛАГу, потім заслуги КНС було визнано, схвалено і поставлено у приклад з високих трибун, а ще через півроку Книгоспілку ліквідовують, “зливаючи” її з Вукопспілкою і структурно розпорозуючи.

Іронія цих подій у тому, що масова ліквідація кооперативних та інших недержавних видавничих структур почалася одразу після того, як провідний методист Книгоспілки М. Нечаєв проголосив потребу створити спеціалізований видавничо-поліграфічний інститут, а багаторічний керівник Книгоспілки і голова Комітету УРСР у справах друку М. Агуф закликав товариство... до утворення всеукраїнського об'єднання (концерну) книжкових видавництв. Тобто знову, як колись 1920-го, процес становлення виробничих структур у національному друці не сягнув завершальної стадії і був штучно обірваний сторонньою силою – втім, вона тоді вдало зманіпулювала не самими лише видавцями й кооператорами... У найглобальнішому в ХХ ст. змаганні зі спокую адмінресурсу кадри й справді вирішили все.

1. Агуф М., Коваль О. Книгу – в маси. Х., 1965. 2. Вісті ВУЦВК. 1928. 20 жовтня. С. 4. 3. Єфремов С. Щоденники 1923–1929. К., 1997. 4. Звіт КНС за 3-й операційний рік. Х., 1926. С. 5, 7. 5. Книга. 1923. № 3. С. 75–77. 6. Меженко Ю. Українська книжка часів Великої революції. Х., 1928. 7. Мильнер Б.З. Теория организаций. М., 1999. 8. Нечаев Н. Кооперация и книготорговая работа на селе. Х., 1925. 9. Українська кооперація. 1923. № 1–2. С. 176–178. 10. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1500. А.707. 11. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1568. А.254. 12. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1568. А.67. 13. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1568. А.74–75. 14. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1568. А.80–81. 15. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1801. А.296. 16. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1801. А.87–235. 17. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.947. А.7. 18. ЦДАВО України. Ф.292. Оп.1. Спр.5. А.59. 19. ЦДАВО України. Ф.292. Оп.1. Спр.66. А.109. 20. ЦДАВО України. Ф.292. Оп.1. Спр.66. А.392. 21. ЦДАВО України. Ф.292. Оп.1. Спр.8. А.60. 22. Червона преса. 1929. №3. С. 51.

УДК 655.41+087.5

Е. І. Озар

„РОЗМОВА” ПРО ДИТЯЧУ КНИГУ (характеристика нової дискурсивної практики)

Українська книгознавча наука, незважаючи на своє майже столітнє існування, дослідженнями феномену дитячої книги практично не займалася. Процес теоретичного осмислення дитячої книги в комплексному – літературно-видавничому контексті в українській науці, розпочатий у першій третині минулого століття (Б. Грінченко, С. Сірополко, О. Лотоцький, І. Шугай, Л. Полтава, Б. Гошовський та ін.), гвалтовно перервався, а науку на довгий час фактично